

A Csehszlovák Légió etnikai dimenziói

A száz évvel ezelőtt létrejött Csehszlovákia megalakításához jelentős mértékben hozzájárult a Csehszlovák Légió működése. A magyar köztudatban kevésbé ismert Csehszlovákia létrehozásának háttere, aminek egyik oka, hogy a közbeszédben a trianoni békeszerződést állították középpontba, s háttérbe szorultak az egyes országrészek elszakadásának részletei. E tanulmány megpróbálja bemutatni a Csehszlovák Légió történetén belül a szlovák–cseh, illetve szlovák–cseh–magyar viszonyt.¹

A légió megalakulásának bemutatásakor az első világháború kezdetéig kell visszamenni. Három országban jöttek létre katonai egységek: Franciaországban, Olaszországban és Oroszországban. Utóbbiban volt a legtöbb légiós, és itt zajlottak a legnagyobb ütközetek. Oroszország már a háború előtt jelentős szerepet játszott, ugyanis területén sok cseh és szlovák élt és dolgozott, illetve alapított vállalkozást és családot. Oroszország kedvező feltételekkel várta az odaérkező munkásokat, üzletembereket. Sokat számított a nyelvrokonság, az, hogy az orosz nyelv nem okozott különösebb gondot a csehek és a szlovákok számára, sokan írni és olvasni is tudtak oroszul, mivel ismerték az orosz cirill ábécét, az „azbukát”. További előnyt jelentett a földrajzi közelség, mivel Oroszország sokkal közelebb volt hazájukhoz, mint például az Amerikai Egyesült Államok, ahová szintén sok szlovák és cseh vándorolt ki.

A 19. század végén sok cseh települt át, főleg a dél-orosz vidékekre, de népes cseh kolónia alakult ki a nagyvárosokban is, például Moszkvában, Szentpéterváron és Kijevben. A századforduló időszakában újabb szlovák és cseh kivándorlók hulláma érkezett Oroszországba. Az ekkori kitelepülők többnyire megtartották osztrák–magyar állampolgárságukat, ami a világháború kitörésekor problémává vált, mivel ellenséges személyeknek minősültek. Ekkor két lehetőség maradt a számukra: vagy elhagyják Oroszországot, vagy felveszik az orosz állampolgárságot. Sokan közülük beléptek az orosz hadseregbe, és lassan egy külön cseh osztag jött létre, majd megalakultak a légiók, amelyek először *cseh druzsina* néven tevékenykedtek. 1914. december 12-től cseh hadifoglyok is beléphettek a cseh légiókba.

* A szerző PhD, irodalomtörténész, szak- és műfordító, Rimaszombat. A tanulmány a „Kelet-közép-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” című, K-113004. számú NKFP (OTKA) projekt keretében született.

¹ A légióról: Kvasnička, 1963; Honzík, 1990; Michl, 2009. A szlovákkérdés világháború alatti fejlődéséhez lásd: Ábrahám, 2015. Az oroszországi szervezetek tevékenységére: Ábrahám, 2015. 268–272., 279–280. A szlovákokról az első világháborúban lásd még: Kováč, 2008.

A légiók azzal a céllal jöttek létre, hogy az antant oldalán harcoljanak Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia ellen. Eredetileg az oroszországi egységeket is a francia frontra akarták vezényelni, viszont óriási problémának bizonyult, hogy Oroszországból csak kerülővel lehetett volna eljuttatni a csapatokat Nyugat-Európába. Két elképzelés merült fel: a könnyebbik megoldásnak a murmanszki kikötőbe való eljutás tűnt, a nehezebbnek pedig Szibérián keresztül elérni Vlagyivosztokot, ahonnan hajóra szállva jutottak volna el a csapatok Franciaországba, gyakorlatilag a Földet megkerülve. Mint hamarosan kiderült, a murmanszki kikötő nem volt járható út, ezért Tomáš Garrigue Masaryk és Milan Rastislav Štefánik úgy döntött, hogy a légiókat vasúton, Szibérián keresztül juttatják el a nyugati frontra. Ekkor kezdődött a légiók menetelése, valamint sor került az első összetűzésekre a bolsevikokkal, akik nem akarták engedélyezni, hogy a légiós egységek felfegyverkezve keljenek át Oroszországon. A politikai vezetők úgy gondolták, hogy az egész átszállítás néhány hónapot vesz majd igénybe, de a körülmények másképpen alakultak, és a légiók csak 1920 folyamán hagyhatták el az orosz területeket.

Szlovák–magyar viszony

Kutatásom alapját néhány, a légióban harcoló író művei jelentik. A szerzők között volt, aki sorkatonaként szolgált, s volt olyan is, aki magas rangú tisztként. Néhányan igen fiatalon jutottak ki a frontra, így nekik nem voltak kiforrott politikai nézeteik, gyakorlatilag semleges álláspontonról szemlélték az eseményeket. A szlovák–magyar viszony megítélése az egyes szerzők esetében attól függött, hogy eredetileg szlovák nemzeti („pánszláv”) környezetben éltek-e, illetve mennyire volt erős szlovák identitástudatuk. A jelentősebbek közül legelsőként Janko Jesenský említendő, akit már a háború kitörése előtt híres íróként és költőként tartottak számon. Jesenský tanulmányait Eperjesen, Budapesten és Kolozsváron végezte, majd több városban is ügyvédként tevékenykedett. Ezt követően Bánban telepedett le, ahol – mivel pánszláv tudatúnak tartották – többször kellemetlen helyzetbe került. Ahogy saját maga írja, már az is óriási problémát jelentett, ha szlovák nyelven köszönt a mellette elsétáló személyeknek, vagy bálok alkalmával szlovákuul kérte fel táncra a fiatal hölgyeket. A magyartudatú ügyvédek meg is tettek mindent annak érdekében, hogy Jesenskýt ellehetetlenítsék. A háború kitörésekor – negyvenéves kora ellenére – azonnal behívót kapott. A sorozásnál pánszlávnak nyilvánították, és mivel nem akart felesküdni, börtönbüntetésre ítélték, amit a pozsonyi katonai börtönben töltött le. A halálos ítélettől csak ismerősei mentették meg, akik közbenjártak ügyében.

Hasonló körülményekkel és megítéléssel találta szembe magát a másik híres író, Jozef Gregor Tajovský. Még a znióváraljai tanítóképző elvégzése előtt, Besztercebányán tanúja volt a szociáldemokraták május elsejei felvonulásának, s már ekkor felfigyelt a nemzetiségi kérdésre. Nem értette, hogy miért magyar nyelvű az összes felirat a zászlókon és a transzparenszen, és hogy a magyar dalok mellett

miért nem énekeltek szlovákokat is.² A tanítóképző elvégzését követően megpróbált elhelyezkedni, nem kívánt viszont közreműködni a magyarosításban, ezért az egyik iskolából a másikba helyezték. Rövid időn belül úgy döntött, feladja oktatói pályafutását, majd 1898-tól Prágában, a kereskedelmi akadémián folytatta tanulmányait, ahol tagja lett a *Detvan* elnevezésű irodalmi diákegyesületnek, s tovább erősödött szlováktudata. Megismerkedett több híres cseh íróval, többek között Alois Jirásekkel. Prágában alkalmá nyílt az orosz klasszikusok műveinek, főként Gogol és Tolsztoj alkotásainak tanulmányozására. Kereskedelmi tanulmányai után Turócszentmártonban, Eperjesen és Nagylakon banktisztviselőként dolgozott. Eperjesen a választásokkor nemtetszését fejezte ki, hogy minden szocialista csak magyarul beszélt. Mint írta, amikor beültek egy kávéházba, és szlovákul rendeltek, *„Minden környező asztal valahogy furcsán, csodálkozva néz az asztalunk felé, miféle más szocialisták vagyunk mi, mint a többiek, akik magyarul próbálnak beszélni, mint mi, akik (...) csak »egyszerűen«, és még hozzá hangosan!»*³ Tajovský éppen a nemzeti-ségi kérdés miatt nem lépett be a szociáldemokrata pártba, mivel úgy érezte, hogy a szocialistákat nem aggasztja a nemzetiségek elnyomása.

A háború kitörését követően, 1915 májusában Tajovskýt is behívták, a fronton az első adandó alkalommal megkísérelt átszökni az orosz oldalra, ám csak a tizedik próbálkozása volt sikeres. A dezertálás nem volt könnyű feladat, több dolog is ellene szólt. Legelőször is, amennyiben felettesei rajtakapták volna a szökésen, úgy halálbüntetés várt volna rá. A sikeres szökés is kockázattal járt, mivel az oroszok, látván hogy ellenséges katona közeledik, bármikor lelőhették, vagy ha ájtut a frontvonalon, fogságba vetették volna. A hadifoglyokat leggyakrabban a messzi és zord Szibériába küldték, ahol gyakran éveket töltöttek el. Amennyiben még ez sem lett volna elég ok arra, hogy meggondolja a szökést, úgy azt is figyelembe kellett vennie, hogy ha Magyarország a háború végén a nyertesek oldalára kerül, Oroszország kiadja a hadifoglyokat, és így szintén a hadbírótság előtt köthet ki. Mindezt tekintetbe véve, kockázatos volt a dezertálás. Ennek ellenére több szlovák katona szökött át, akik többsége az értelmiséghez tartozott. Az egyszerű sorkatonáknak általában nem volt ismeretük az Oroszországban uralkodó viszonyokról, és főként nem voltak ruszsofil beállítottságúak.

Röviden szót kell ejtenünk a ruszsofil gondolkodásmódról. Az északi részen, főleg a nemzetiek hagyományos központjában, Turócszentmártonban sok értelmiségi oroszbarát volt. Házi könyvtáruk tele volt orosz szépirodalmi művekkel, úgy-ahogy beszéltek is az orosz nyelvet.⁴ Ilyen közegben nőtt fel például Jesenský és Tajovský is, akik vágytak arra, hogy bejárhassák Oroszországot, megismerjék az egyszerű orosz embereket, valamint azokat a tájakat, amelyekről a klasszikus művekben olvastak. Úgy érezték, a nagy orosz testvér megvédi a szlovákokat. Még a fogságba esés után is több szerző megjegyezte, mennyire szerették volna jobban megismerni az egyszerű orosz embereket és az orosz vidéket. Mikuláš Gacek a

2 Tajovský, 2011. 173.

3 Tajovský, 2011. 174.

4 Chorváth, 1955. 354.; Ábrahám, 2015. 268–270.

fogolytáborba való szállítás közben írja: „*Hiábavaló volt az a vágy, hogy legalább az állomásról benézhesünk egy orosz utcába, lássuk az orosz ember járását, öltözködését, hogy mit csinál, hogy halljuk, hogyan beszél.*”⁵

A szlovák nemzetiségű katonák döntő többsége nem akart dezertálni, sőt Magyarországot hazájának tekintette. Viszonyuk a magyarokkal, néhány kivételtől eltekintve, nagyon jó volt. A szlovákok lakta területek elszakadása csak nagyon kevés ember fejében fordult meg. A háború első éveiben nekik sem volt elképzelésük arról, hogy milyen formában valósulhatna meg az elszakadás. Több változat is felmerült, például az Oroszországban működő Ludovít Štúr Emlékegyesület (*Slovensko-ruský spolok pamäti Ľudovíta Štúra*) azt a megoldást képviselte, hogy a mai Szlovákia területét csatolják Oroszországhoz. Ennek a koncepciónak is két változata létezett, vagy csak a mai Szlovákia területét csatolnák Oroszországhoz, vagy a cseh területekkel egyszerre. Egy újabb elképzelés volt a Lengyelországhoz mint egy másik szláv nemzethez való csatlakozás. Végül a csehekkel való közös állam létrehozása tűnt járható útnak. Ezt a tervet főleg az Egyesült Államokban letelepült szlovákok támogatták. Egyes becslések alapján körülbelül félmillió szlovák élt az Egyesült Államok területén, tehát a szlovák nemzet majdnem negyedét tették ki. Itt működött például a Szlovák Liga is, amely megpróbálta egységesíteni a sok szlovák szervezetet.⁶

A szlovák–magyar viszony alakulását a legjobban a hadifogoly-táborokban tudjuk nyomon követni. Példaként felhozhatjuk a berezovkai tábort, amelyben nagyon sok magyar hadifogoly is tartózkodott. Megfordult itt a későbbi magyar miniszterelnök, Nagy Imre is.⁷ A mostoha körülmények és a zord időjárás leírását megtaláljuk például Babits István levelezésében.⁸ A táborban – etnikumtól függetlenül – együtt harcolt mindenki a túlélésért. Amikor a helyzet javult, vagy amikor a fogolytáborokba megérkeztek a Csehszlovák Légiónak emberei, hogy önkénteseket toborozzanak, a helyzet megváltozott. Több olyan szöveget olvashatunk, amelyben leírják, hogy a többiek a jelentkezőt kirekesztették, úgy kezelték, mintha fertőző betegségben szenvedne. Az ilyen személy több honfitársától azt a jó tanácsot kapta, hogy ne is jöjjön haza, mivel a Vöröskereszt útján már értesítették a budapesti hatóságokat az ellenséghez való átállásról, vagyis otthon halálbüntetés vár rá. Daniel Izák a következőket írja magyar barátjáról: „*Elátkozta azt az órát is, amikor Przemyslnél megvédett, mert látta, ahogy a szlovák csoporttal Oroszországba tartok. Kezet sem fogott velem, csak biztosított arról, hogy haza, Trencsénbe már ne gyere, felakasztanak, mivel tegnap a Vöröskereszttel feljelentést küldtünk haza, hogy elárultad a hazádat!*”⁹

Egy másik légiós, Ferdinand Klátik a fogolytáborban lépett be néhány cseh fogollyal együtt a Csehszlovák Légióba. Mint írja: körülbelül kétszáz fogoly, többnyire

5 Gacek, 1936. 11. Mikuláš Gacek (1895–1971): szlovák író. Alsókubinban (Dolný Kubín) érettségizett 1914-ben, 1915-ben katonaként az orosz frontra került. 1917-ben lépett be a Csehszlovák Légióba. 1920-ban tért haza, emlékeit *Szibériai feljegyzések* címmel 1936-ban adta közre.

6 Bandžuch, 2014.

7 Bővebben: Nagy, 2002.

8 Babits, 2005.

9 Izák, 1933. 55–56.

magyarok és szlovákok figyelték indulásukat. *„Ezek az emberek megvadultak. (...) Ott álltunk mi, nyolcan az udvaron, mint az akasztófára ítélték. Az ismerőseink közül senki sem jött oda, hogy elbúcsúzzon, sőt azok sem, akiket a »sajátjainknak« gondoltunk, és akikkel a legszemélyesebb beszélgetésekbe merültünk mozgalmunkkal kapcsolatosan. Néhányan leköptek, néhányan nevettek és kinevettek, a legdurvább sértevésekkel illettek, néhányan annyira undorodtak tőlünk, árulóktól, hogy inkább elmentek, ne is lássák, mi történik, majd később visszajöttek, leköptek, majd beszóltak valamit, és újra elmentek.»¹⁰*

A magyarok elárulva érezték magukat, amikor honfitársaik, akik addig bárátként viselkedtek, bejelentették, hogy beállnak a Csehszlovák Légióba. Azok is ellenségként tekintettek a magyarokra, és sajnos nem egy szomorú eset történt Oroszország területén, ahol ártatlan magyarok haltak meg emiatt. Viszont azt is meg kell jegyeznünk, hogy a háború éveiben Oroszország területén több csoport is harcolt egymás ellen, és bárki áldozatul eshetett a mészárlásnak, amennyiben az ellenség fogságába esett. Ugyanakkor hangsúlyozni kell azt is, hogy a szlovák légiosok nem a magyarokat mint egyszerű embereket, hanem inkább azt a politikát gyűlölték, amely magyarosítani akarta az egész Felvidéket, s ehhez most, a szovjet hatalmi rendszerben új konfliktus társult.

A magyar politikával szembeni ellenszenv mutatkozik meg az 1918 áprilisában Omszkba érkezett Jesenský szavaiban: *„A város bolsevik kézen volt. A helyi hatóságok ellenségesen viselkedtek velünk szemben. Nem bíztak a csehszlovákokban. (...) Fagyosan áradt ránk a német orientáció. Nem csoda: a helyi szovjetben ott voltak a mi magyarjaink, németjeink is – hadifoglyok, akik könnyedén hatni tudtak az orosz zsidókra.»¹¹* Ugyancsak leírja, hogy az ottani cseh és szlovák foglyok gyűlést akartak tartani, ám a magyar vörösgárdisták megfenyegették őket, hogy azt mint burzsoá és ellenforradalmi rendezvényt szét fogják kergetni. *„Így azután Oroszországban újra megéltük az egykori Magyarországot, csak éppen »nemzetellenes« helyett »forradalomellenes« és »népellenes« volt a jelszó.»¹²* Mikuláš Gacek már valóban véres összetűzésre emlékezett vissza: 1918. május 26-án Irkutzkban a vörösök felszólították a légio befutott szerelvényét, hogy a rajta tartózkodók minden fegyverüket adják át, s az elhúzódo tárgyalások közepette német és magyar vezényszóra szovjet géppuskatűz zúdult a légiosokra.¹³

A korban is köztudott volt, hogy az 1918 tavaszán vörösgárdistának jelentkezettek döntő többsége magyar volt. Ebben – azonkívül, hogy az osztrák–magyar hadifoglyok között a magyarok voltak a legtöbben, és a cári hatóságok őket eleve az Urálon túli táborokba gyűjtötték, tehát a csehektől és a szlovákoktól eltérően nem térhettek haza 1918 első felében – szerepet játszott, hogy a háború előtti időszakban a magyarok nagyobb mértékben kötődtek a szociáldemokratákhoz, valamint az a tény is, hogy a csehszlovák légio, főként a csehek magyargyűlölete és

10 Klátik, 1933. 71–72. A magyar fenyegetésekhez lásd még: Ábrahám, 2015. 280.

11 Jesenský, 1936. 186.

12 Jesenský, 1936. 187. A kiemelt szavak az eredetiben is magyarul.

13 Gacek, 1936. 152.

revansvágya is arra kényszerítette őket, hogy fegyveresen védekezzenek, ez esetben a Vörös Gárda soraiban.¹⁴

Cseh–szlovák viszony

A másik, ritkábban említett kérdés a légióon belüli cseh–szlovák viszony.¹⁵ Mivel az egységeket összefoglaló elnevezéssel Csehszlovák Légiónak hívták, és ezek közös célja Csehszlovákia létrehozása volt, úgy gondolhatnánk, hogy a cseh–szlovák kapcsolat harmonikus volt. Az igazság az, hogy a két nemzet közötti jövőbeli viszony tekintetében különféle, gyakran ellentétes nézetek jelentkeztek. A fentebb már említett Ludovít Štúr Emlékegyesület tevékenysége ellentmondott a csehszlovák elképzeléseknek. Az egyesület egészen 1917 októberéig azt igyekezett elérni, hogy a szlovákok Oroszországba olvadjanak be, és ne egy közös cseh–szlovák államért harcoljanak a csehekkel együtt. A másik oldalon a Szentpéterváron működő, Nyugat-orientált Oroszországi Csehszlovák Egyesületek Szövetsége (*Zváz československých spolkov na Rusi*) állt. A légiósok között a szlovákok nagyon kevesen voltak, a háború első két évében alig néhány tucat hazafi lépett be az alakuló légiókba Oroszországban. A szlovák önkéntesek száma később sem emelkedett 6-7 százalék fölé. Politikai téren is sokkal kevésbé voltak aktívak, mint a csehek.

Az Oroszországban, a légióon belül jelentkező ellentétek végső soron leképezték az emigráns körökben folyó vitákat. Az 1916-ban párizsi székhellyel megalakult Cseh Nemzeti Tanácsot (*Národní rada zemí českých / Conseil National des Pays Tchèques*) csak nagyobb tiltakozások és erőfeszítések árán nevezték át Csehszlovák Nemzeti Tanácsná (*Československá národní rada*). A szlovákok egyenrangú partnerként kívántak megjelenni a csehek mellett, akik azonban ezt a gyakorlatban nem vették figyelembe. A csehek gyakran marginális tényezőnek tekintették a szlovákokat. Masaryk beszédeiben is a „mi csehek és cseh vidékeink/tartományaink” (*„my Češi a naše české zeme”*) megfogalmazást használta. Ez bántotta a szlovákokat, és szóvá is tették ezt. Masaryk megígérte, hogy oda fog figyelni a szóhasználatra, de a korabeli feljegyzések alapján ez csak ígéret maradt.

Tajovský is említi, hogy Masaryk megfeledezett a szlovákokról. A széles nyilvánosságnak szánt írásaiban ugyan nem beszél a cseh–szlovák problémákról, olyan művekben viszont igen, mint a *Háború és béke*. Itt szerepel egy Masaryk-beszéd átirata, ahol ismét csak a csehek és a cseh tartományok említésével találkozunk.¹⁶

Amerikában is két irányzat áll egymással szemben. Az ottani szervezetek megosztottak voltak, ami részben abból adódott, hogy különböző vallási és politikai nézeteket képviseltek. A szlovákok számára a csehekkel való egyesülés előnyöket és hátrányokat hordozott magában. Előnyt jelenthetett, hogy a csehek csak kétszer annyian voltak, mint a szlovákok, míg a lengyelek vagy az oroszok jelentős

¹⁴ Benko, 2012. 98., 112., 114–115.

¹⁵ Az általános történelmi környezet, tehát a szlovákok és a bolsevizmus ekkori kapcsolatához újabban lásd: Ábrahám, 2018.

¹⁶ Tajovský, 1917–1918. 60.

számbeli többségükből adódóan gyakorlatilag elnyelnék őket. További előnyös tényezőnek számított, hogy a cseh nyelv és kultúra közel állt a szlovákokhoz. A szlovákok ugyanakkor félték a csehek asszimilációs törekvéseitől.¹⁷

A szlovák légiós szerzők elkötelezettek voltak a csehszlovák identitás, vagyis az iránt, hogy egy közös államot hozzanak létre, amelyben a két nemzet békében és harmóniában fog együtt élni. Ugyanez a cseh oldalról viszont nem mondható el. A háború első éveiben a csehek célul tűzték egy új, független állam létrehozását, akár a szlovákokkal, akár nélkülük. A közös állam elképzelése csak idővel alakult ki soraikban, és nem fogadták megértéssel, hogy a szlovákok már 1916-tól kezdődően kinyilvánítottak: autonómiát kívánnak maguknak, s erről gyakran beszéltek. A cseheknek nem tetszett, hogy a szlovákok mindent külön akarnak intézni. Kisebb összetűzésekre került sor például, amikor a légiókat szállító vonatot a szlovákok saját nemzeti motívumaikkal szerették volna feldíszíteni. Ezt a csehek felháborodva fogadták, s általában is szeparatistáknak tartották azokat a szlovákokat, akik nem olvadtak be teljesen a cseh közegbe, hanem megpróbálták fenntartani a szlovák népszokásokat, énekeket, jelképeket, illetve hangoztatták autonómiaigényüket.

Egyszerű katonák is fogékonnyá váltak a *szeparatizmus* kifejezésre. Gacek leírja, hogy szerelvényükkel egy állomáson várakozva ki akarták díszíteni időleges otthonukat. A vonaton volt egy festő, akivel megállapodtak, hogy felfesti Árva várát és három legényt, kezükben fehér-kék-piros zászlóval. Egyes katonák megálltak előtte, és volt, aki nem állta meg megjegyzés nélkül: „– Szeparatisták vagytok! A sapkátokon ott a széthúzás, a felforgatás jele. (...) – Hát akkor a Te számodra, Kuna testvér, a fehér-kék-piros nem a szlovák nemzet színe? – Nem. A mi színünk a fehér-piros. A csehekkel közös a programunk, mindennek egységesnek kell lennie, ezeknek a külső jeleknek is! Ti viszont ezekkel a sajátosságaitokkal elkülönültök, széthúzást keltetek!” A többiek igyekeztek csitítani őket, megmagyarázni, hogy senki sem akar elkülönülni, de ők szlovákok, akiknek ugyanaz a céljuk, mint a cseheké. Az előbbi kritikus arra a kérdésre, hogy csehnek vagy szlováknak tartja magát, így válaszolt: „– Se nem szlovák, se nem cseh. Én csehszlovák vagyok! – Rendben. De vajon cseh testvérünk is azt mondja, hogy ő nem cseh, hanem csehszlovák?”¹⁸

1917-ben a cseh hadifoglyok tömegesen jelentkeztek a légiókba, hogy a Monarchia ellen harcolhassanak. A szlovákok, ezzel ellentétben, csak elvétve kértek felvételüket a légiókba, aminek több tényezője is volt. Az első és legfontosabb az, hogy a szlovákok hazájuknak érezték az osztrák-magyar államot, így nem voltak hajlandók harcolni ellene. Csak az erős nemzeti tudatú személyek léptek be önként a légiókba. 1917 vége felé a légiók létszáma körülbelül 38 500 főtt tett ki, közülük mindössze háromezer volt szlovák. Még az 1919-es összeírás sem mutatott mást, mivel a szlovákok létszáma kevéssel haladta meg az ötezer főt, vagyis a teljes létszám mindössze hét százalékát alkották.¹⁹

17 Ábrahám, 2015. 273–283.

18 Gacek, 1936. 140–141.

19 Tajovský, 1933. 9.

A belépés eredetileg önkéntes alapon zajlott, de meg kell jegyeznünk, hogy alkalmaztak bizonyos nyomásgyakorlási eszközöket is. A szlovák hadifoglyok számára Oroszországban agitációs újságokat adtak ki, amelyekben többek között a hazafiasság eszméjével propagálták a légiót. Ezekben azt hangoztatták, hogy a Monarchián belül elnyomás alatt él a szlovák nemzet, és ezért rendkívül fontos, főleg az otthon maradtak számára, hogy ez megszűnjék. Több toborzótiszt járta a foglyotáborokat, a Jesenský és Tajovský által szerkesztett *Slovenské hlasy* gyakran beszámolt ezek tevékenységéről. „A szlovák osztály küldöttjét a Cseljabinszk–Szamara vonalra küldte. Szeptember 16-i keltezésű jelentéséből a következőket emeljük ki: »A sikerem összesen 45 szlovák. A szlovákjainkat jó útra lehet téríteni, viszont olyan embereket kell küldeni közéjük, akik nagyobb ismertséggel rendelkeznek Szlovákiában. Én túl sokat nem magyaráztam nekik, csak elmondtam, hogy ki vagyok és honnan érkeztem – jöttek mindenféle kifogás nélkül.« A toborzóosztály munkatársának jelentéséből, melyet a szlovák osztály számára küldött szeptember 2-án, a következőket emeljük ki: »Ezen év szeptember 1-ig az omszki zászlóaljba eddig 319 szlovák lépett be.«”²⁰

A szlovákok önként valójában csekély számban jelentkeztek. Gyakran felmerült a jogos kérdés: mi történik, ha az Osztrák–Magyar Monarchia megnyeri a háborút. Erre csak egy egyszerű választ tudtak adni a toborzótisztek: „Amerika”.²¹ A szlovák hadifoglyok számára 1918 augusztusában létrehozták az Irkutszki Szlovák Átnevelő Tábort (*Slovenský výchovný tábor v Irkutsku*), amelynek az volt a feladata, hogy a hadifoglyokban felkeltse a nemzeti tudatot, hogy így saját maguktól belépjenek a légiókba. A cél szentesítette az eszközt, mivel ebben a táborban nem csak szép szóval agitáltak. A tábor iskolarendszerben működött, a foglyoknak foglalkozásokon kellett részt venniük, amelyeken irodalom, szlovák nyelv vagy a mai Szlovákia földrajza volt a téma. A kötelező részvételt akár testi fenytéssel is biztosították.²² Az átnevelő táborban hat hetet töltöttek a foglyok. Aki az átnevelő folyamat végén sem akart belépni, azt kényszermunkára fogták. A tábor lakóit sem önkéntes alapon gyűjtötték össze. A toborzótisztek katonákkal karöltve látogatták a foglyotáborokat, és összegyűjtöttek mindenkit, akinek szlovák neve volt. Akár erőszakkal is elhurcolták azokat, akik nem voltak hajlandók velük menni. Sok magyar foglyot is elvittek az átnevelő táborba.

Érdekes történetet mesélt a tábort megjárt Jozef Mikolaj. Ő 1893-ban született, Késmárkon végezte gimnáziumi tanulmányait, a háború kitörése előtt tanárként dolgozott. 1914-ben besorozták, és mivel magyartudatúként nem fordult szembe a magyarokkal, tisztként jutott ki a frontra. 1916 júniusában fogságba került a mai Románia területén, innen vitték a többi fogollyal együtt a szibériai Troickoszavszkba. A foglyotáborban a tisztekre jobb sors várt, mint a sorkatonákra. A tiszteket nem küldték kényszermunkára, és a táboron belül is előnyt élveztek, például egy szobában csak 3-4 tiszt lakott, illetve havonta kaptak 50 rubelt.²³

20 Oršek, 1918. 1.

21 Tajovský, 1955. 193.

22 Mikolaj, 1938. 74.

23 Mikolaj, 1938. 45.

1918-ban, amikor a Csehszlovák Légió ide is megérkezett, sorba állították a foglyokat, majd elkezdték felolvasni a szlováknak hangzó neveket. Aki meghallotta a nevét, ki kellett lépnie. Összegyűjtötték őket, és elvitték az irkutszki táborba.

A magyar identitású Mikolaj hosszasan leírta, hogyan hatott rá az átnevelő tábor, mit oktattak. *„Az irkutszki szlovák iskola politikai katekizmusa 88 kérdésből állt. Ezekre mindenkinek tudni kellett válaszolni. A kérdések között ilyenek is voltak: Mik vagyunk mi? Mit akarnak a szlovákok? Mit miért akarunk? Miért csehszlovákok? Mi az a köztársaság? Mi a monarchia? Nevez meg köztársaságokat! Nevez meg monarchiákat! Hogyan uralkodik a nemzet? Mi a szabadság? Mi ellen kell harcolnunk? Mit fogunk követelni a békekonferencián? A válaszok így hangzottak: Szlovákok vagyunk. A szlovákok a szabadságot akarják. Csehszlovák köztársaságot akarunk. Azért csehszlovákok, mert a csehekkel testvérek vagyunk.”*²⁴ Megemlíttette azt is, hogy milyen módszereket alkalmaztak: *„Aki nem tudta vagy nem akarta tudni a válaszokat, azt megbüntették. (...) Itt pedig meg kell jegyeznünk, hogy ebben az iskolában a nevelési módszer nem volt a legszerencsésebb. (...) A mi oktató testvéreink nem voltak hivatásukra szakmailag felkészültek. Elsősorban nem voltak tisztában a tömeg lélektanával, és ezért időnként túlságosan is éles és sértő szavaik falra hányt borsónak bizonyultak.”*²⁵

Mikolaj azon kevesek egyike volt, akit sikerült a tábor tanárainak ráébreszteni arra, hogy szlovák származású. Annyira megváltozott, hogy maga is beállt tanárnak, és megpróbálta felkelteni a foglyok szlováktudatát. A háborút követően is folytatta a szlovák nemzettudat terjesztését, több szlovák lapban publikált, és néhány cikkében erősen bírálta a magyarokat.

A kifejezetten szlovák szellemiségű átnevelő tábor sem mentesült a cseh homogenizáló törekvésektől. Amikor cseh delegáció érkezett a táborba, levetették a szlovák szimbólumokat, és parancsba adták, hogy csak a közös cseh szimbólumokat szabad használni. Paradox módon, többen az átnevelő táborból azért léptek be önként a légióba, mert úgy gondolták, ott jobb dolguk lesz, mint a táborban vagy az azt követő kényszermunkán, de ilyenek összességében így is nagyon kevesen voltak. Az egész tábor sikertelennek bizonyult, és nem is volt hosszú életű. A tábornak viszont nem csak rossz oldala volt. A kötelező képzés folyamán több katonát megtanítottak írni és olvasni. A tábor munkájának elősegítése céljából kiadtak néhány érdekes kötetet: így a *Szlovákia kis kulturális földrajza (Malý kultúrny zemepis Slovenska)* című munkát, amelyet Tajovský állított össze, illetve *A szlovák helyesírás alapjait (Počiatky slovenského pravopisu)* Jesenský tollából. Ezek a művek viszonylag nagy példányszámban jelentek meg.²⁶ A magas példányszám valószínűleg azért volt indokolt, mert sokkal több szlovák önkéntesre számítottak, s egyébként is úgy gondolták, hogy a tábor sokkal tovább fog működni.

A táborban viszont az ellentétek idővel csak fokozódtak. Habár hivatalosan egy minisztériumi dekrétum kimondta, hogy a légióban használatos nyelv a cseh

24 Mikolaj, 1938. 74.

25 Mikolaj, 1938. 74.

26 Mindkét kötet ötezres példányszámban jelent meg.

vagy a szlovák, a szlovák tisztok számára nem volt megengedett a szlovák nyelvű levelezés. A szlovákok több kérvényt is írtak a felső vezetés számára, de nem jártak sikerrel, kéréseiket – szeparatista jelenséggént értékelve – elutasították.

Csehszlovákia megalakulását követően megváltozott a helyzet. A katonák nem akartak tovább harcolni, mivel a légiók eredeti célja immár teljesült. Az oroszországi szlovák lapok – mint például a *Slovenské hlasy* – azonban nem írtak Csehszlovákia megalakulásáról, ugyanakkor elleneztek a szlovák függetlenséget. Mind Tajovský, mind Jesenský bizonyos önállóságot képzelt el, bizonyítja ezt a *Slovenské hlasy* azon cikke, melyben Jesenský azt fejtegeti, az új államban minek kell közösen, és minek kell önállóan lennie. „*Politikai célunk: kivívni a csehszlovák állam keretében létező önálló Szlovákiát. Tehát csehszlovák állam, és benne az önálló, független Szlovákia, melynek lenne saját parlamentje, saját bíróságai, saját közigazgatása, és csak a hadsereg, a pénz, a külpolitika és talán a vasút lenne közös. Ez a politikai cél lefedi az egész csehszlovák programot. (...) Ha tehát a csehszlovák államot emlegetik, mindig erről a közös államról, erről az egy köztársaságról van szó, melyben a független cseh egység mellett létezni fog a független Szlovákia. (...) Ha egy elnök lesz, akkor az egyszer szlovák lesz, máskor pedig cseh. Ha több személyből álló elnökség alakul, abban szlováknak is kell lennie. (...) Teljesen önállóak lennének a közigazgatásban, a törvényhozásban és a bíróságok terén. Tehát a Szlovákiára vonatkozó összes törvényt a szlovák országgyűlés hozná, szellemükben igazgatnák egész Szlovákiát.*”²⁷ A *Slovenské hlasy* akkori főszerkesztője, Tajovský minden bizonnyal egyetértett ezzel a koncepcióval.

1918-ban a légiók egyre jobban belebonyolódtak az orosz belügyekbe is. Štefánik Oroszországba utazott, hogy lecsillapítsa a kedélyeket. Ugyanakkor Štefánik is szeparatizmusnak titulált minden olyan törekvést, amely a szlovák nemzet önállóságát hirdette. Ráadásul több szlovák vezetőt hazaküldött, többek között Jesenskýt is, mivel a légiósok lázadása veszélyeztette Csehszlovákia megalakulását.²⁸

Štefánik 1919 márciusában elhagyta Oroszországot, hogy Párizsban megszerezze a kivonuláshoz szükséges engedélyt. A légiókat fokozatosan hazaszállították Vlagyivosztkból. A cseh–szlovák ellentétek viszont a hazaúton sem csillapodtak. Jesenský például arról ír, hogy az Oroszország területén készült fényképeket, amelyeket ő a Turócszentmártoni Nemzeti Múzeumnak szeretett volna adományozni, a csehek elkapkodták, így a szlovákoknak nem maradt semmi, amit a következő generációknak megmutathatnának.²⁹

Tajovský, aki az egész háború alatt a csehszlovák eszméért lelkesedett, hazaútja során rengeteg elégedetlen honfitárral találkozott. Útja az Egyesült Államokon keresztül vezetett, s az ottani erős autonómiakövetelések hatása miatt *Elbeszé-*

27 *Slovenské hlasy*, 3. (1918) 13. sz. 1918. október 29. 1.

28 A cseh vezetés még Štefánikot is meg tudta lepni, mivel jokohamai tartózkodása alatt egy helyi angol nyelvű napilapban olvasta, hogy a csehszlovák függetlenségi nyilatkozaton Beneš és Masaryk mellett az ő aláírása is szerepelt. Nehezen fogadta, hogy egy olyan szöveg alatt, amellyel nem teljes mértékben értett egyet. Repovský, 2010. 566.

29 Jesenský, 1936. 270.

lések Oroszországból (Rozprávky z Ruska) című művét be sem fejezte.³⁰ Az Egyesült Államokban került kezébe az a Ján Adolf Ferienčík által írt és a Szlovák Liga által kiadott mű, amely autonómiát követelt a szlovákoknak. Tajovský úgy érezte, meg kell védenie a csehszlovák eszmét, ezért tollat ragadott, és *O samosprávě (autonómii) Slovenska* címmel egy könyvben megírta felfogását a szlovák autonómiáról. Ebben megpróbálta felsorakoztatni azon tényeket, amelyek miatt Szlovákia számára nem előnyös az autonómia. Az okok között felhozta például azt, hogy az autonómia következtében megerősödne a magyarok hatása, és idővel visszacsatolhatnák a szlovák vidékeket Magyarországhoz. Továbbá elmagyarázta, hogy a szlovákok még nincsenek olyan szinten, hogy képesek legyenek önmaguk kormányzására. „*A lakosság még nem polgárság. Még fel kell nevelni őket, hogy polgárok lehessenek.*”³¹ A szlovákok a csehekkel már a Nagymorva Birodalom óta együtt vannak, mivel már akkor is egy államot alkottak. A cseheket a szlovákok megváltójának nevezte, illetve kiemelte, hogy a történelem során a mai Szlovákia területén a legrégebbi írott vagy nyomtatott művek cseh nyelven jelentek meg. Kritikával illette Andrej Hlinka római katolikus szlovák papt, aki szerinte a többi pappal együtt csak azért akarja az autonómiát, hogy hivatalban maradhasson.³² Tajovský és Jesenský kitarzott a csehszlovák eszme mellett, még akkor is, amikor megalakult az úgynevezett Első Szlovák Köztársaság (1939. március 14.), Tajovský Jesenskývel együtt felhívással fordult a szlovák nemzetgyűléshez, figyelmeztetve a csehek és a szlovákok megbonthatatlan egységének jelentőségére.³³

Mindez azt bizonyítja, hogy a csehszlovák eszme mögött rengeteg ellentét búj meg, és az egykorú visszaemlékezések mutatják, hogy a közös államban felmerült ellentétek nagyrészt már annak megalakulása előtt megvoltak. A háború alatt Masaryk a szlovákokat a cseh nemzet részének tekintette, nem engedett a szlovák kéréseknek. Masaryk esetében – mivel ő cseh volt – a szlovákok megértőbbek voltak, de Štefánik – aki maga is szlovák volt – túlzott csehszlovákizmusát nem értették s nem fogadták el. Štefánik nagyon sokat tett a szlovákokért, ezért csak nagyon kevés kritikát olvashatunk vele kapcsolatosan. Az 1937-es évben egy Štefánikról szóló visszaemlékezés-gyűjteményt szerettek volna kiadni, de sok Oroszországban szolgált légiós úgy döntött, inkább nem írja meg vele kapcsolatos élményeit, mert az negatív képet festene Štefánikról, ami viszont szerintük sem lett volna helyes.³⁴

30 Tajovský irodalmi műve több kiadást is megélt, legutóbb 2011-ben jelent meg.

31 Tajovský, 1919. 3.

32 Tajovský, 1919. 9.

33 Sága, 1974. 9.

34 Cabadaj, 2015. 178.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Ábrahám

2015 Ábrahám Barna: A szlovákkérdés nemzetközi dimenziói az I. világháború éveiben. Historiográfiai áttekintés. In: *Világtörténet*, 37. (2015) 2. sz. 257–288.

2018 Ábrahám Barna: A szlovákok és az oroszországi forradalmak. In: *Történelmi Szemle*, 60. (2018) 3. sz. 459–467.

Babits

2005 „*All az idő és máll a tér.*” Babits István levelei a keleti frontról és a hadifogságból 1915–1920. Szerk.: Buda Attila. Bp., 2005.

Bandžuch

2014 Bandžuch, Tomáš: *Slovenské vize. Velká válka, krajané a představy o budoucím státu (1914–1918)*. Praha, 2014.

Benko

2012 Benko, Juraj: *Bolševizmus medzi východom a západom (1900–1920)*. Bratislava, 2012.

Cabadaj

2015 Cabadaj, Peter: O cestách aj necestách Mikuláša Gaceka. In: Mikuláš Gacek: *Sibírske zápisky*. Martin, 2015.

Chorváth

1955 Chorváth, Michal: Osobnosť Janka Jesenského. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. Ed.: Matuška, Alexander. Bratislava, 1955.

Gacek

1936 Gacek, Mikuláš: *Sibírske zápisky (1915–1920)*. Turčiansky Svätý Martin, 1936.

Honzík

1990 Honzík, Miroslav: *Legionári*. Praha, 1990.

Izák

1933 Daniel Izák. In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Red.: Tajovský, Jozef Gregor – Písecký, Ferdinand. Praha, 1933. 51–63.

Jesenský

1936 Jesenský, Janko: *Cestou k slobode*. Turčiansky sv. Martin, 1936.

Klátik

1933 Ferdo Klátik. In: *Sborník rozpomienok ruských legionárov slovenských*. Red.: Tajovský, Jozef Gregor – Písecký, Ferdinand. Praha, 1933. 69–75.

Kováč

2008 Kováč, Dušan a kol.: *Prvá svetová vojna 1914–1918*. Bratislava, 2008. (Slovensko v 20. storočí, zv. 2.)

Kvasnička

1963 Kvasnička, Ján: *Československé légie v Rusku 1917–1920*. Bratislava, 1963.

Michl

2009 Michl, Jan: *Legionári a Československo*. Praha, 2009.

Mikolaj

1938 Mikolaj, Jozef: *Ako to s nami bolo. Rozpomienky na svetovú vojnu, Rusko, jeho revolúciu a čsl. légie*. Spišská Nová Ves, 1938.

Nagy

2002 Nagy Imre: *Viharos emberöltő*. Bp., 2002.

Oříšek

1918 Oříšek, Martin: Úradné zvesti. In: *Slovenské hlasy*, 2. (1918) 8. sz.

Repovský

2010 Repovský, Michal: *Kronika dejín Slovenska*. Vlastným nákladom, 2010.

Ságy

1974 Ságy Tóth Tibor: Jozef Gregor Tajovský. In: *Hét*, 19. (1974) 42. sz.

Tajovský

1917–1918 Tajovský, Jozef Gregor: *Vojna a mier*. Kijev, 1917–1918.

1919 Tajovský, Jozef Gregor: *O samospráve (autonómii) Slovenska*. Washington, 1919.

1955 Tajovský, Jozef Gregor: Poeta a prozaik. In: *Janko Jesenský v kritike a spomienkach*. Sborník. Ed.: Matuška, Alexander. Bratislava, 1955.

2011 Tajovský, Gregor Jozef: *Rozprávky z Ruska*. Bratislava, 2011.

ZSOLT JONČEV

ETHNIC DIMENSIONS OF THE CZECHOSLOVAK LEGION

The Czechoslovak Legions occupy an almost legendary place in history. The Czechoslovak Legion were volunteer armed forces composed predominantly of Czechs with a small number of Slovaks fighting together with the Entente powers during World War I in pursuit of an independent Czechoslovakia. Their goal was to win the support of the Allied Powers for the independence of Bohemia and Moravia from the Austrian Empire and of Slovak territories from the Kingdom of Hungary, which were then part of the Austro–Hungarian Empire. The Legion in Russia was established in 1917. The study analyses literary works of Slovak writers who participated in the Legion, and presents the Slovak–Czech and Slovak–Czech–Hungarian relations, mainly conflicts within the Czechoslovak Legion.